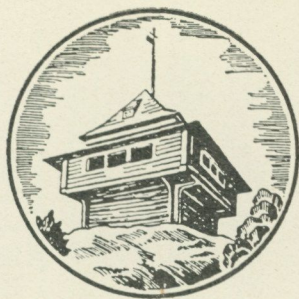




**NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK 1948**



FATABUREN

NORDISKA MUSEETS

OCH SKANSENS ÅRSBOK

1948

Redaktion:

ANDREAS LINDBLOM · GÖSTA BERG · ERIK ANDRÉN

Redaktör: Erik Andrén

Omslagsbilden visar en interiör av det gamla boktryckeriet på Skansen, där stundom sentida yrkesmän arbeta i gamla dräkter. Skansens många verkstadsmiljöer ha varit särskilt aktuella under det gångna året, då jämnt ett sekel förflutit sedan skråväsendet avskaffades och näringsfriheten infördes och då en rad hantverksföreningar landet runt kunnat fira sitt hundraårsjubileum.

Tryckt hos Tryckeri Aktiebolaget Thule, Stockholm 1948

Djuptrycksplanser från Nordisk Rotogravyr

EN HEDERSGÅVA FRÅN STADEN VENEDIG

av Anna-Maja Nylén

Under innevarande år har en samling föremål förknippade dels med Aurora von Königsmarck dels med hennes farbroder fältmarskalken Otto Wilhelm von Königsmarck blivit föremål för Nordiska museets förnyade uppmärksamhet. I samband därmed har museet kunnat förvärva ett antal spetsar av sällsynt skönhet och kvalitet. Om dessa berättar familjetraditionen att de överlämnats som gåva av republiken Venedig till ovannämnde fältmarskalk som tack för hans segrar över turkarna under åren 1686—87. Man uppger t. o. m. platsen för deras tillverkning, nämligen klostret S. Maria della Salute (jfr Anna Lewin i *Fataburen* 1928, sid. 25). Med hänsyn till att den Königsmarckska släktens svenska gren under den korta tid den levde och verkade hann göra sitt namn berömt genom krigiska bragder och stora framgångar på den diplomatiska banan samt dessutom skrev ovanligt många och färgrika sidor i Europas furstliga skandalkrönika, torde det finnas skäl att med särskild omsorg undersöka om familjetraditionen här återigen lämnat prov på sin kända förkärlek för historiska personer med fantasieggande livsöde eller om den är grundad på verklighetens fasta mark.

Otto Wilhelm von Königsmarck (1639—1688), bild 5, var son till Hans Christopher, en tysk greve och krigare, som gick i svensk tjänst under trettioåriga kriget och därvid skötte såväl krigiska som fredliga värv med sådan framgång, att han uppnådde både fältmarskalks- och riksrådsvärdigheterna. Sonen Otto Wilhelm, som var begåvad med lysande andliga egenskaper och ett ståtligt yttre, gjorde en mycket snabb och framgångsrik

karriär som krigare och diplomat samt uppnådde redan 1675 fältmarskalksvärdighet och blev år 1679 generalguvernör över Pommern, Rügen och Wismar. Genom giftermål med en kusin till Karl XI blev han även lierad med konungahuset. Detta hjälpte dock honom lika litet som andra att undkomma reduktionskommissionens krav. Full av förbittring häröver accepterade han 1685 republiken Venedigs erbjudande att i kriget mot turkarna taga befäl över dess landstridskrafter. Det var under denna framgångsrika kampanj vid belägringen av Aten, som den tragiska sprängningen av det dittills ganska välbevarade Parthenon inträffade. Vid belägringen av Negroponte år 1688 härjade bland trupperna en svår pest för vilken Königsmarck själv dukade under. Han hade själv inga efterkommande och övriga manliga medlemmar av ätten dogo utan barn. Genom hans broders dotter Amalia Vilhelmina (syster till Maria Aurora) gift med Carl Gustaf Lewenhaupt fördes dock ätten vidare i Sverige på kvinnolinjen. Att spetsarna genom arv inom denna släkt verkligen kunnat komma från fältmarskalken Otto Wilhelm till dess siste innehavare Anna Adèle Louise Stackelberg, första gången gift med Gustaf A. S. A. A. Lewenhaupt, som i rätt nedstigande led härstammade från ovannämnda brorsdotter, är alltså mycket sannolikt.

Men vad säger traditionsobjekten själva? Bestyrka även spetsarna berättelsen om sitt samband med fältmarskalken Otto Wilhelm von Königsmarck och hans insatser i kampen om herraväldet över Medelhavet.

De bevarade spetsarna ha utförts av vit lintråd med nål och kunna alltså rubriceras som sydda spetsar. Mönstret, som är utfört i mycket hög relief, består av kraftiga blom- och bladrankor, vilka förbindas med varandra genom bryggor, s. k. brider, rikt översydda med uddar, öglor och rosettartade ornament. Även blommornas och bladens starkt plastiska konturer ha översållats med dylika om snökristaller erinrande former, bild 3. Bottnarna innanför de upphöjda partierna ha en rikt varierad genombruten mönstring, som är så fin att den verkar vara utförd med en nålspets på en tunn hinna. Konturerna äro arbetade med en precision, som förefaller hart när omöjlig att

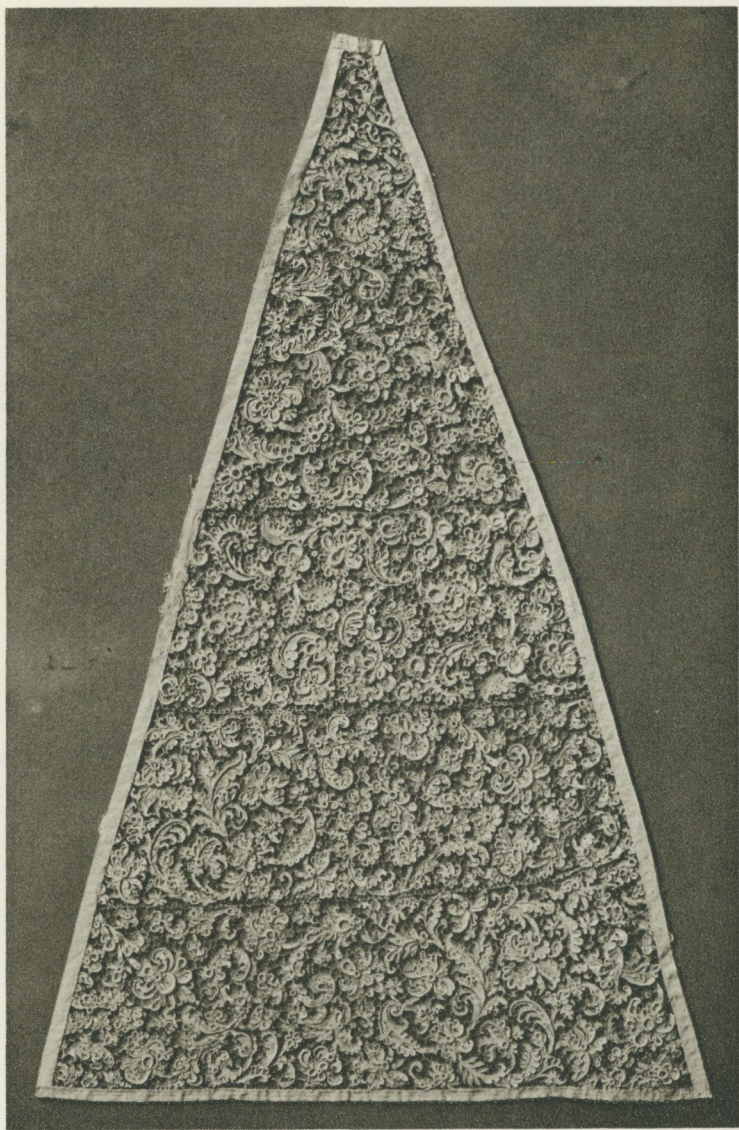


Bild 1. Delar av mellanspetsar och avpassade spetsmontage, hopfogade till en kjolframvåd. Venetiansk reliefspets från 1680-talet. Nordiska museet 232,941 a.



Bild 2. Detalj av en mellanspets med kantavslutning på tre sidor.
Venetiansk reliefspets från 1680-talet. Nordiska museet 232,941 i.



Bild 3. Detalj av en av de spetsar, som ingå i den på bild 1 återgivna framvåden. Venetiansk reliefspets från 1680-talet.

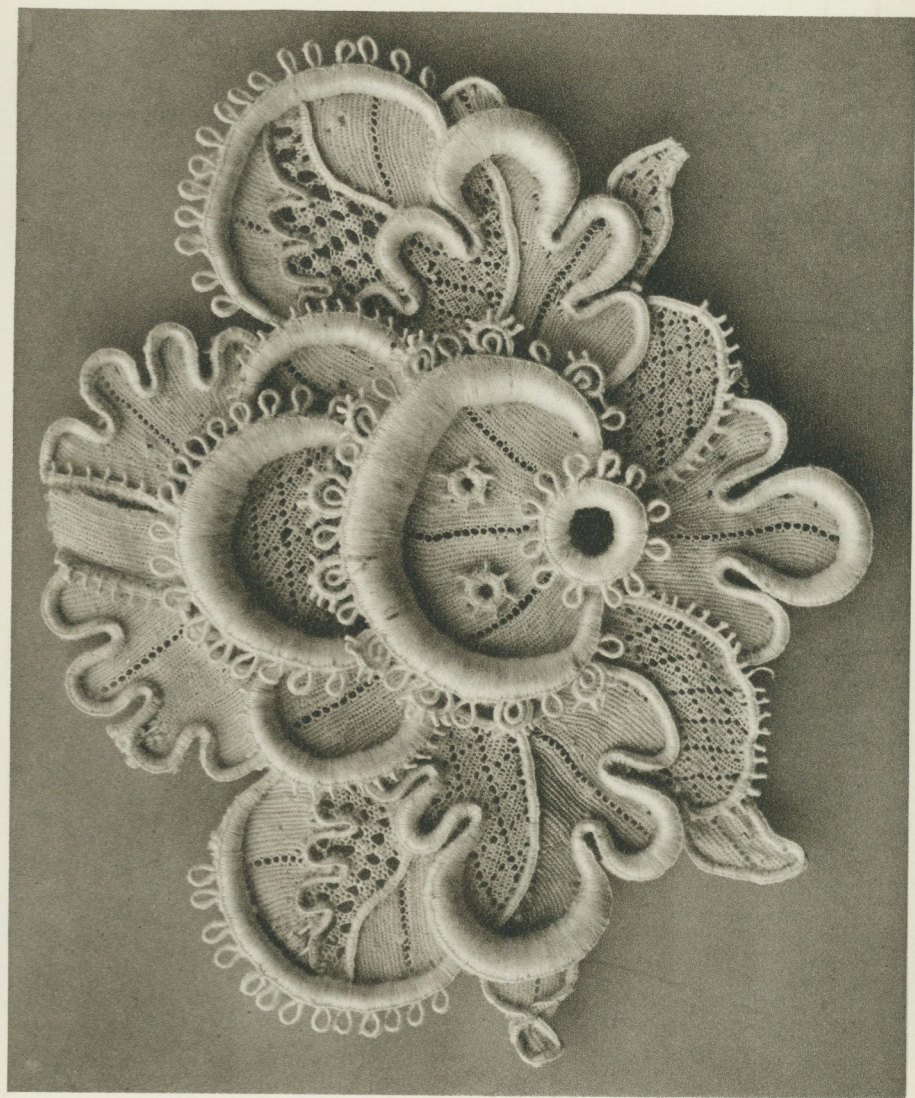


Bild 4. Blomornament, lösgjord del av en spetskomposition. Vene-
tiansk reliefspets från 1680-talet. Nordiska museet 232,941 n.

uppnå med nål och tråd, utan snarare ge ett intryck av att vara skulpterade i marmor, bild 4 och 2. Stygn är fogat till stygn så jämnt och så tätt att man måste ha lupp för att urskilja dem, och den ås som bildas av stygnets ögla är jämn och tunn som en knivsegg. De rikast mönstrade spetsarna äro i vissa partier arbetade i flera plan. Blomman på bild 4 räknar inte mindre än fem, och detaljen av mönstret på bild 3 visar, hur det hela dessutom har översållats med en hel rabatt av små lätta öglor och uddar. Spetsarnas ornamentala karaktär hänföra dem utan tvekan till senbarocken. För bestämningen av deras tillverkningsort har man endast två möjligheter att välja på: Venedig eller Frankrike. En ytterligare granskning av den ornamentala utformningen och kompositionens uppbyggnad kan avgöra, vilket av dessa båda alternativ som är det rätta.

Mönstrets utformning är inriktat på att nå effekter i kontraster mellan ljus och skugga. De kraftiga, rikt modellerade formerna slingra sig med stor energi om varandra, uppfyllande varje del av ytan. Kompositionen i dess helhet kännetecknas av en brist på överskådlighet och reda, som är ganska karaktéristisk för den venetianska spetsen under 1600-talets sista fjärdedel. Jämförda med de franska efterbildningarna, *points de France*, framstår denna kompositionella egenart särskilt tydlig. En tendens att skapa klar komposition och symmetrisk indelning av ytan med en tydlig fördelning av ornamenten så att betonade och obetonade partier ställas mot varandra, framträdde i den franska sydda spetsen redan på 1670-talet och blev under 1600-talets sista årtionden allt tydligare. Denna kompositionsprincip blev sedan tongivande för spetskonstens hela utveckling och fick en mycket viktig konsekvens för den tekniska utformningen av spetsen över huvud, nämligen uppkomsten av nätbotten. Vid detta stadium hade emellertid staden Venedig förlorat ledningen. Vad som sedan hände här var antingen en reflex av vad de franska spetsproducenterna utförde eller en fortsättning efter gamla linjer. Även om de venetianska spetsateljéerna inte längre angåvo tonen, var dock den handaskicklighet som deras spetslömmerskor under generationer förvärvat oförminskad och oöverträffad. Det är som om de venetianska

spetsarna sökte kompensera sina brister i mönster och komposition genom en allt rikare, nästan akrobatisk teknik. Under 1600-talets sista decennier skapades i Venedig spetsar med en överrik utsmyckning med öglor, uddar och rosetter. Under beaktande av denna differentiering mellan den venetianska och den franska sydda spetsen äro de här behandlade spetsarna otvivelaktigt att rubricera som venetianska, närmare bestämt av den variant som kallas punto grosso eller point gros de Venise. De rikare mönstren kunna hänföras till den sista fjärdedeln av 1600-talet, medan några av de smala mellanspetsarna kunna vara något tidigare.

Tyvärr tillåter inte de bevarade spetsarnas tillstånd några mera bestämda slutsatser om deras användning. De bestå av ett par längder mellanspetsar, ett flertal smärre fragment samt delar av mellanspetsar, vilka sekundärt sammanfogats till två triangulära stycken, förmodligen redan under 1700-talets förra del och av form och storlek att döma för att tjäna som framvåd resp. bröstlapp till en klänning, bild 1. De sammansydda spetsarna äro sinsemellan olika i mönstren och ha flerstädes inom sig hopfogats av olika partier av samma spets. En del av mellanspetsarna tillåta en förmodan, att de prytt ändarna till långhalsdukar, kravatter, av samma typ som den fältmarskalken Otto Wilhelm von Königsmarck bär på det av M. Mijtsens d. ä. utförda porträttet, återgivet på bild 5. Det finns vidare ett antal bitar med avslutning på två vinkelställda sidor, vilka möjligen kunna ha utgjort hörnpartier till kragar av den typ som kallades rabat. Den gick emellertid ur modet under 1670-talet och skulle sålunda knappast kunna väntas vara representerad i den venetianska spetsstillverkningen vid 1680-talets slut. Det finns emellertid många andra möjligheter för användningen av spetsar arbetade i hörn både i dräkten och i dukar samt andra till inredningen hörande föremål, varför man av denna anledning inte behöver sätta spetsarnas tillkomsttid tidigare. En del smala mellanspetsar torde väl närmast höra samman med dräkten såsom besättning på manschetter o. dyl.

Mycket kan alltså inte fastställas om spetsarnas ursprungliga funktion, därtill äro de för starkt ändrade under tidens lopp,

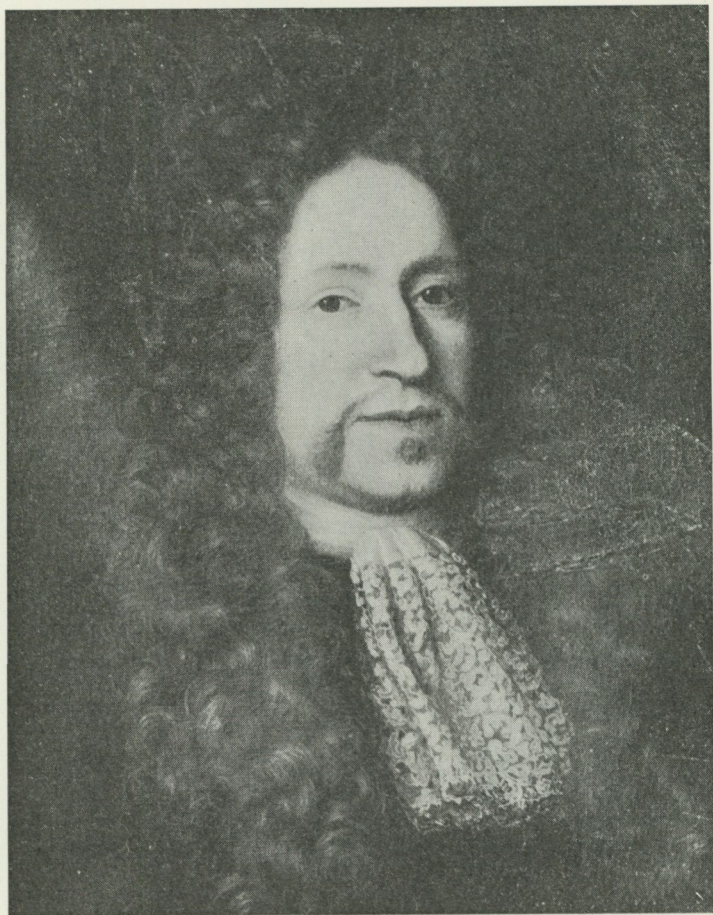


Bild 5. Detalj av porträtt, utfört av M. Mijtens d. ä. och sannolikt föreställande fältmarskalken Otto Wilhelm von Königsmarck. Han bär på detta porträtt en kravatt prydd med venetianska spetsar av samma typ som de här behandlade. De äro dock icke så individualiserade, att man kan identifiera dem med någon av de bevarade spetsarna. De venetianska spetsarna och point de France voro under 1600-talets senare del den förnämsta och mest uppskattade prydnaden för kravatten och utgjorde därför en nästan oundgänglig detalj i det representativa porträttet.

men så mycket torde dock stå klart, att ingenting talar emot familjetraditionen. Att staden Venedig som en gärd av tacksamhet till sin generalissimus överlämnat det förnämsta provet på sina invånares konstskicklighet och en av dess mest åtråvärda handelsvaror, sydda spetsar, synes ganska naturligt. Även andra tacksamhetsbetygelser kom ju fältmarskalken Otto Wilhelm von Königsmarck till del för hans insatser i kriget mot turkarna bl. a. blev hans byst i marmor uppsatt i stadens arsenal. Om de bevarade spetsarna äro vad familjetraditionen utger dem för att vara — vilket ju förefaller mest troligt — utgöra de sannolikt endast en ringa del av den Königs-marckska hedersgåvan, men som prov på en av höjdpunkterna inom textil konst över huvud taget utgöra de ett utomordentligt värdefullt tillskott till museets samlingar. Läger man därtill deras historiska och personhistoriska anknytningar ger detta ytterligare en anledning att glädjas åt förvärvet.